

УДК 378:37.091.3:174:615.8

DOI <https://doi.org/10.32782/eddiscourses/2025-2-5>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ, ЕТИКО-ДЕОНТОЛОГІЧНІ ТА ПРОФІЛАКТИЧНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ВИКЛАДАЧІВ УНІВЕРСИТЕТІВ ЗІ СТУДЕНТАМИ-ВЕТЕРАНАМИ

Лимар Леся Володимирівна,

доктор педагогічних наук, доцент,

директор Навчально-наукового центру неперервної професійної освіти,

Інститут післядипломної освіти

Національного медичного університету імені О. О. Богомольця

ORCID: 0000-0002-9407-1066

Хаустова Олена Олександрівна,

доктор медичних наук, професор,

завідувач кафедри медичної психології, психосоматичної медицини та психотерапії,

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця

ORCID: 0000-0002-8262-5252

Статтю присвячено організаційно-методичним та етико-деонтологічним особливостям навчального процесу студентів – ветеранів війни, для яких навчання виконує також профілактично-реабілітаційну функцію. Аналіз наукової та науково-методичної літератури показав недостатній рівень представленості такої тематики в українському сегменті, попри вагомий пул англomовних робіт, що демонстрували досвід університетів інших країн щодо значущості модифікованого до потреб студентів-ветеранів навчального процесу в реадaptaції, ресоціалізації та збереженні / відновленні психічного здоров'я. У статті показано, що процес навчання ветеранів супроводжується численними викликами для них, пов'язаними з певним шоком адаптації до цивільного життя, психологічними особливостями й міжособистісною взаємодією: стигматизацією, труднощами соціалізації та тригерними факторами. Зміна умов середовища, відмінності між військовим і академічним життям, а також наявність можливих психологічних травм потребують адаптованих підходів до навчання. Основними методами викладання для ветеранів у медичних закладах є **адаптивне навчання, проблемно-орієнтоване навчання, комбіновані методи та інтерактивні підходи**. Окрему роль відіграють методи **емоційної підтримки, менторства та рефлексії**, які допомагають ветеранам легше адаптуватися до освітнього процесу. Форми навчання можуть передбачати очні й онлайн-курси, змішане навчання, тренінги, роботу в малих групах, проєктне навчання та взаємодію з ментором. Організація навчального процесу також потребує уваги до просторових і звукових факторів: розташування меблів, рівня шуму, освітлення й особливостей невербальної комунікації. Почуття безпеки ветеранів значною мірою залежить від правил взаємодії з викладачем і групою та навіть від їх місця в аудиторії. Зважаючи на особливості військового досвіду, викладач має сприяти розвитку критичного мислення та самовираження у ветеранів. Оцінювання має враховувати особливості сприйняття інформації ветеранами, зокрема їх схильність до стислого викладу думок. Ефективне навчання ветеранів війни базується на **принципах психологічної підтримки, практичної орієнтації, гнучкості, соціальної інтеграції, партнерства та саморозвитку**. Наголошено на необхідності дотримання принципу індивідуального підходу, принципу структурованості навчання, а також створення сприятливого середовища для успішної адаптації ветеранів до академічного життя.

Ключові слова: студенти-ветерани, методика, адаптація, реабілітація, ресоціалізація, навчання, психічне здоров'я.

Lymar Lesya, Khaustova Olena. Methodical, ethical, preventative and rehabilitation aspects of interaction between university teachers and military student veterans

The article is dedicated to the methodical and ethical aspects of the military student veterans' education, for whom it also serves a rehabilitation function. An analysis of research and methodology literature demonstrated an insufficient representation of the theme by the Ukrainian authors despite a significant pool of papers in English highlighting the experience of universities in other countries. These studies illustrate the importance of education changes, to meet the needs of the student veterans for readaptation, resocialization, and the recovery of mental health.

The article shows that the veterans' learning is accompanied by numerous challenges related to adaptation shock to civilian life, psychological traits, and interpersonal interaction, e.g., stigmatization, socialization difficulties, and trigger factors. Changes in the environment, differences between military and academic life, and possible psychological traumas require specified approaches.

The primary methods of teaching medicine for veterans include adaptive learning, problem-based learning, combined methods, and interactive approaches. Emotional support, mentorship, and reflection play a special role, helping veterans adapt more easily. Forms of learning may include in-person and online courses, blended learning, training sessions, small group work, project-based learning, and mentoring interactions.

The organization of the education also requires attention to spatial and auditory factors: furniture arrangement, noise levels, lighting, and aspects of non-verbal communication. Veterans' sense of security largely depends on interaction rules with teachers and peers, and even their seating position in the classroom. Considering the characteristics of military experience, teachers should promote the conditions for their critical thinking and self-expression.

As for the assessment, student veterans' unique perception of information should be considered, particularly their tendency toward concise expression of thoughts. Effective education for veterans is based on principles of psychological support, practical orientation, flexibility, social integration, partnership, and self-development.

Key words: student veterans, methodology, adaptation, rehabilitation, resocialization, education, mental health.

Актуальність. Російсько-українська війна, що триває понад десять років, призвела до появи великої кількості ветеранів війни з інвалідністю, а також ветеранів війни, які за певних причин були демобілізовані і які потребують інтеграції в суспільство. Одним із видів такої інтеграції є здобуття ветеранами вищої (або другої вищої) освіти. Наразі існує декілька програм реабілітації ветеранів війни через навчання, здійснюється розроблення нові навчальних програм для ветеранів війни [1; 2], підготовка ветеранів за різними мікронапрямами, навчання на терапевтів мови та мовлення [3]. Окрім цього, ветерани війни, звільнені від військової служби, можуть поступати в заклади вищої освіти чи продовжувати навчання за спеціальністю.

У закладах вищої освіти України після 2022 року стрімко зростає частка студентів-ветеранів. Ці студенти повертаються до мирного життя з бойовим досвідом, часто – із супутніми психоемоційними труднощами. Особливої актуальності набуває питання методики взаємодії викладачів із такими студентами.

У науковій літературі останнього десятиліття активно формується пул досліджень, що висвітлюють особливості взаємодії з ветеранами в освітньому просторі. Значну увагу було приділено, зокрема, порушенням психічного здоров'я (ПТСР, депресивні та тривожні розлади, розлади сну, когнітивні порушення), що можуть утруднювати адаптаційний процес повернення до цивільного життя [4], перешкоджати успішному навчанню, а також збільшувати потребу студентів-ветеранів у педагогічній чутливості [5]. Реінтеграція ветеранів у студентське середовище супроводжується низкою труднощів – від когнітивного навантаження до соціальної ізоляції та тригерних факторів, що актуалізує потребу в комплексній підтримці в освітньому середовищі.

Наукові джерела свідчать, що освітній процес для таких студентів виконує не лише навчальну, а й реабілітаційну функцію [6; 7]. Дослідники однакові в тому, що адаптація ветеранів потребує не лише індивідуального підходу, а й створення відповідної інфраструктури – «ветеранських просторів», підтримки peer-mentoring

(менторство серед однолітків: ветерани, які вже мають досвід навчання в університеті, надають підтримку новим студентам-ветеранам), міждисциплінарної участі психологів, соціальних працівників, за потребою медиків [8; 9].

Вітчизняні автори [10; 11] також обґрунтовують доцільність супроводу студентів-ветеранів через індивідуальні траєкторії навчання, тьюторський супровід, а також психоедукаційні програми, що спрямовані на підвищення рівня саморефлексії, відповідальності та мотивації до мирної професійної реалізації. Втім, на сучасному етапі розвитку вітчизняної вищої освіти постає потреба в чітко структурованих методичних підходах до роботи з такою категорією здобувачів. Університети стикаються з викликами: як адаптувати навчальні програми, як підтримати ветеранів без порушення академічної рівності, як не допустити повторної психологічної травматизації у навчальному середовищі. Досвід США, Ізраїлю, Канади демонструє ефективність мультидисциплінарного підходу до цього процесу [12; 13].

Таким чином, беззаперечною є важливість комплексного підходу до організації освітнього процесу для ветеранів, який би поєднував елементи гнучкості, підтримки, психологічної обізнаності персоналу й активної участі самих студентів у формуванні власного освітнього маршруту.

Мета статті – визначити основні методичні засади та сформулювати рекомендації щодо організації навчального процесу зі студентами – ветеранами війни в Україні.

Аналіз літератури. Проблема реабілітації ветеранів війни через призму навчання має недостатню представленість в українській педагогічній літературі. Так, розроблено декілька робочих програм-практикумів щодо взаємодії з особами-ветеранами війни [14], визначені методичні засади соціальної інтеграції ветеранів війни в закладах ЗВО [10]. Більшість же україномовних праць присвячені соціально-психологічному та медичному аспекту інтеграції ветеранів війни під час навчання.

Так, багато авторів приділяють особливу увагу необхідності роботи психолога під час навчання ветеранів війни [11; 15], адаптації ветеранів війни

через заняття спортом [16; 17]. О. Блавт розглядає методичні особливості адаптації ветеранів війни під час навчання через заняття фізичною культурою, проте зосереджена на підготовці ветеранів війни з інвалідністю [6]. Методичні підходи до навчання ветеранів війни ретельно описані Л. Гриценко [18]: у роботі автора запропоновано застосовувати групи рівних під час навчання, коли ветерани навчаються серед таких же ветеранів. З одного боку, це створює позитивну атмосферу та сприяє швидшому встановленню контакту, але з іншого боку, організуючи навчання таким чином, ми виключаємо взаємодію ветеранів з неветеранським оточенням, утруднюючи ресоціалізацію.

Л. Лебедик та В. Стрельников наголошують на важливості продовження процесу адаптації ветеранів війни після навчання, оскільки отримані ветеранами війни нові знання несуть для них пряму цінність, коли їх ветерани можуть застосовувати з метою виконання певної нової діяльності [19]. Психологічні особливості адаптації ветеранів війни на прикладі Ізраїлю через застосування спеціальної технології VISED були описані О. Вдовиченко [13]. Отже, поняття психологічної та соціальної адаптації ветеранів під час навчання у ЗВО частково розкрито деякими українськими науковцями. Проте, на жаль, аналіз україномовних джерел показав відсутність обґрунтування методичних підходів до організації навчання ветеранів війни.

Так, J.B. Sinski було зауважено на необхідності оптимізації методики навчання відповідно до можливих когнітивних проблем (зокрема, вад уваги та пам'яті), обумовлених наявністю ПТСР або травматичного ураження мозку, що призводить до дефіциту уваги, проблем із пам'яттю, труднощами концентрації, неможливістю вчити напам'ять інформацію, а також низкою сенсорних проблем, включно із спотвореним почуттям запахів, звуків, смаків, що почасти відволікає слухача від навчання [14]. G.E. Johnsen наголошував, що ветерани війни мають проблеми з організаційним компонентом навчання чи роботи, що заважає їм структурувати власний процес навчання (неможливість спланувати послідовність дій) [4].

М.А. Sportsman підкреслював, що навчання ветеранів потребує додаткових зусиль щодо пристосування й адаптації з боку ветеранів [20]. Наступною (другою) проблемою, на його думку, є відмежованість ветеранів від інших, цивільних, студентів та відповідні проблеми у встановленні контакту з ними. Третьою проблемою автор вважав важкість адаптації до цивільного способу

навчання, певну його неструктурованість чи нетерпимість студентів-ветеранів до неорганізованості викладачів.

А. Roost звернула увагу на особливості організації навколишнього середовища, що визначає удосконалення методики навчання саме для ветеранів [5], а J.N. Parham та S. Gordon наголосили на неприпустимості стигматизації ветеранів суспільством як невірнорозважених осіб або осіб з ПТСР [7], так само як і Е. Hodges [21]. Вони також описали особливості культурного шоку для ветеранів війни, які після військових виснажливих дій опиняються в цивільному середовищі, та шоку від різниці між ситуацією на полі бою та у класній кімнаті.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи особливості методики викладання у ветеранів війни [22], варто зазначити, що дуже часто ветерани війни відчують стан адаптаційного шоку під час відновлення навчання чи початку занять. Разюча різниця між військовими умовами й аудиторною атмосферою потребує зусиль здобувача щодо його адаптації. Незалежно від наявності у ветерана війни ПТСР, травматичного ураження мозку в анамнезі, варто відзначити, що військові події самі по собі є потужним стресогенним фактором [23; 24]. Отже, колишній військовий на початку навчання перебуває в стані адаптаційного шоку у зв'язку із зміною умов навколишнього середовища. Його мозок перебуває в стані тривоги навіть без зовнішньої загрози, а будь-яка ситуація потенційно може стати тригеруючою – запустити механізм ідентифікації цієї ситуації з військовими діями, коли включиться механізм «бий або біжи», особливо на самому початку навчання, в умовах, коли тільки починається процес адаптації.

Ветерани війни можуть зіткнутися зі стигматизованим ставленням як з боку викладачів, так і з боку одногрупників. Завданням викладача в цьому випадку є не допустити проявів стигматизації зі свого боку, здійснювати мониторинг стану взаємодії у групі й запобігати стигматизації з боку інших студентів. Також варто зазначити високу ймовірність проблем міжособистісної комунікації ветерана в групі. Частково вони можуть бути пояснені особистісним несприйняттям ним цивільних студентів, зазначенням своєї високої ролі, нетерпимістю до рис, які не толеруються в армії, в одногрупників: неохайності, необов'язковості, брехні.

Саме через це деякі зарубіжні автори рекомендують проводити навчання ветеранів у групах рівних, де всі вищезазначені проблеми будуть усунені, проте ми не вважаємо продуктивним такий

підхід, оскільки він унеможлиблює подальшу взаємодію ветерана війни через несформованість навичок комунікації в цивільній аудиторії. Це питання потребує взаємодії психологічної служби і адміністрації ЗВО з метою вибору оптимального рішення: створення окремої групи для ветеранів війни або створення змішаної групи з ветераном, причому в групі мають бути студенти з високим рівнем толерантності, афіліації тощо.

Ветерани війни, які починають чи відновлюють навчання, можуть покладати сподівання швидко відновитися й адаптуватися до цих умов, щоб уникнути спогадів про військові дії. Якщо це не вдається, відбуваються «зриви», тригеруючі ситуації, це спричиняє фрустрованість та порушення психічного здоров'я, зокрема депресивний стан. Саме тому для ЗВО особливо важливо сприяти інтеграції ветерана війни в навчальне середовище.

Основними методами навчання ветеранів війни, наприклад, у медичному ЗВО, є адаптивне навчання (адаптація до фізичних і психологічних особливостей), проблемно-орієнтоване навчання (так званий кейс-метод, особливо актуальний для навчання медицини), комбіновані методи (реструктуризація послідовності лекцій, семінарів і практичних занять саме в групах з ветеранами для зміни видів діяльності), інтерактивні методи (робота в групі, яка сприяє більш швидкій адаптації ветерана за умови відсутності протипоказань до такої роботи). Усі ці методи охоплюють навчання через дію, взаємодію із середовищем і оточенням. Недоцільними будуть методи, які базуються лише на запам'ятовуванні або на виконанні когнітивних дій, які раніше ветеран війни не робив.

Окремими методами, які потрібно застосовувати саме в підготовці ветеранів війни, є метод емоційної підтримки ветерана (зосередження на досягненнях, діалог викладача зі студентом, за потреби індивідуальна бесіда), метод менторства (оптимально – призначення ментора чи куратора для кожного ветерана від деканату чи іншого керівного органу), а також метод рефлексії (разом із викладачем) та саморефлексії ветерана щодо його мотивації до навчання, особливостей засвоєння матеріалу й особливостей взаємодії під час навчання з оточенням. Останні три методи, вважаємо, є обов'язковими для успішної адаптації ветерана до навчальної діяльності. Формами навчання ветеранів у медичному ЗВО можуть постати очні заняття, онлайн-курси чи змішана форма навчання, тренінги, робота в малих групах у межах практичного чи семінарського заняття, проєктне навчання та взаємодія з ментором.

Великого значення набуває організаційний компонент навчання ветеранів війни, як-от організація аудиторії, рівень звукового та світлового навантаження тощо. Так, наприклад захащена аудиторія, перекриті речами проходи автоматично можуть сприйматися ветераном як загрози через неможливість швидкої евакуації, і призводити до стресових ситуацій. Різні фактори можуть ставати тригером, нагадуючи ветерану військову ситуацію: наплічник чи сумка, які вільно, без нагляду лежать на підлозі, що асоціюється з небезпекою (бомба в сумці); звук різко відкритої чи закритої двері, падіння важких предметів, клацання ручки. Викладачу варто коригувати звукове навантаження поруч з аудиторією, де навчаються ветерани: звук працюючого мотора машини, прослуховування гучної музики чи аудіо-, відеозаписів на високій гучності є факторами, яких потрібно уникати. Також це варто враховувати викладачам, які мають експресивний стиль викладання, звичку гучно вигукувати тези лекції, жестикуляції. Неприпустимо показувати пальцем і робити різкі жести в бік аудиторії з ветеранами. Надзвичайно ярке освітлення (особливо з гучно працюючими лампами), так само як і погане освітлення, після якого студенти-ветерани виходять в яскраво освітлене приміщення, також є небажаними факторами в організації простору.

Почуття безпеки слухача-ветерана обумовлюється численними факторами, з яких, окрім самих умов в аудиторії, велике значення відіграє його позиція. Із цього погляду викладачу варто визначити розташування слухача в групі. Не рекомендується розташування його на перших рядах, коли за спиною у ветерана розташовано багато рядів, це може спричиняти в нього почуття небезпеки. Не рекомендується під час опитування виділяти саме ветерана, просити його встати і таким чином відокремити його від групи. У цьому випадку ми радимо розташування слухачів у вигляді літери «П» або по колу, коли ніхто не постає як крайній, і дискусію з місць.

Усі учасники навчального процесу, і викладач також, мають бути попереджені про неприпустимість фізичного контакту з ветераном війни без його дозволу (потягнути за руку, спробувати здвинути, якщо він заважає пройти, абсолютно неприпустимо підходити позаду, наприклад, під час написання роботи, щоб схилитись і подивитись, чи він не списує). Якщо викладачу чи іншим слухачам потрібно зробити якісь дії, що передбачають фізичний контакт із ветераном чи його майном, потрібно запитати дозволу. Загалом ці правила належать до загальних правил акаде-

мічної культури, проте їх порушення у випадку з ветераном може призвести до більш гострої реакції та наслідків.

Особливості сприйняття інформації ветераном війни обумовлені набутими навичками в армії, а також особистим досвідом. Так, зважаючи на те, що у військовому середовищі накази не обговорюються (і не аналізуються), а виконуються, викладачу варто особливу увагу приділити розвитку критичного мислення в групі. Так само і навички самовираження у ветерана війни можуть бути відсутні, для нього характерний стан конформності, такий студент не буде ініціативним. Водночас у ветерана війни можуть бути добре виражені м'які навички, безконфліктність комунікації, за умови позитивного ставлення до групи.

Навчання та запам'ятовування нової інформації має бути організоване викладачем через практичне застосування матеріалу та мотивацію до вивчення. Недопустимі завдання на «зубріння» та механічне запам'ятовування. Великі обсяги навчального матеріалу викладач має структурувати на частини й подавати частинами. Також викладач має використовувати метод «гачка», з поданням на початку заняття цікавої інформації, яка актуалізує важливість вивчення теми. Безумовно, ветеранам війни викладач має приділяти більше уваги, водночас не занижуючи стандарти оцінювання. Письмові творчі завдання можуть бути написані ветераном війни стилем внаслідок сформованої військової навички, тому це має бути враховане під час оцінювання роботи.

Отже, принципи навчання ветеранів війни представлені: принципом психологічної підтримки, принципом практичної орієнтації, принципом гнучкості, принципом соціальної орієнтації, принципом партнерства та саморозвитку. Ветерани війни потребують підтримки як від викладача, так і від групи, викладач має організовувати навчання залежно від зовнішніх обставин і коригувати структуру та методику залежно від особливостей ветерана, потрібна чітка мотивація для навчання та структурованість процесу, а також є низка питань організаційно-комунікативного характеру, які мають бути вирішені до початку навчання ветеранів.

Обговорення. Важливим елементом підтримки студентів-ветеранів у сучасному університетському середовищі стає міждисциплінарна співпраця. Реалізація ефективної взаємодії можлива лише за умови скоординованої роботи викладачів, психологів, соціальних працівників та адміністративних структур. Досвід створення центрів ветеранського розвитку в окремих ЗВО

(зокрема, в КПІ ім. Ігоря Сікорського) демонструє результативність такого підходу, коли освітній процес супроводжується соціально-психологічною підтримкою, юридичним консультуванням, кар'єрною орієнтацією. Подібні моделі підтримуються державними ініціативами, закріпленими в Національній стратегії зі створення безбар'єрного простору.

Психологічна служба в ЗВО виконує як діагностично-профілактичну, так і просвітницько-методичну функцію. Вона забезпечує первинний скринінг психоемоційного стану студентів, надає консультативну допомогу в кризових випадках, організовує тренінги для викладачів щодо особливостей роботи з ветеранами. Крім того, практика тьюторського супроводу або закріплення інституційного наставника за студентом-ветераном сприяє покращенню адаптації. Такий підхід виявив себе ефективним у закордонних програмах VetSuccess on Campus (США), а також у пілотних українських проєктах при центрах підтримки ветеранів. Інтеграція знань із психіатрії, педагогіки, соціальної роботи та психології дає змогу не лише оперативно реагувати на труднощі адаптації, а й системно розбудовувати середовище, у якому студент-ветеран відчуває себе повноправним суб'єктом навчання та розвитку.

Окремої уваги заслуговує досвід упровадження програм фізичної активності як складової освітньо-реабілітаційного процесу. У Львівському державному університеті фізичної культури було реалізовано адаптивну програму фізичного виховання для студентів-ветеранів, що дала змогу поєднати фізичну реабілітацію із соціалізацією та командною взаємодією. Участь у спортивних секціях, змаганнях і колективних тренуваннях значно знижувала рівень тривожності та сприяла відновленню ролевої структури ветерана в мирному житті.

У США ефективно функціонує згадана вище програма VetSuccess on Campus, що передбачає постійну присутність консультанта з Департаменту у справах ветеранів безпосередньо на території університету. Він допомагає студентам-ветеранам у питаннях планування кар'єри, психологічного супроводу, пошуку фінансування та соціальної адаптації. Аналогічні ініціативи впроваджуються під егідою організації Student Veterans of America – зокрема, проєкт Green Zone, що позначає місця в кампусі, дружні до ветеранів, де персонал пройшов тренінги з військової культури.

Варто підкреслити, що ефективність освітньо-реабілітаційного підходу значною мірою залежить від впровадження методів peer-support (підтримка

рівним), які реалізуються через менторські програми, участь у студентському самоврядуванні, діяльність ветеранських клубів. Вони створюють горизонтальні структури підтримки, знижують ізолюваність та формують почуття спільної мети серед студентів із бойовим досвідом.

Важливо також враховувати, що успішна реінтеграція ветеранів у навчальний простір передбачає підтримку з боку адміністрації університету, а не лише окремих викладачів чи психологів. Розробка локальних нормативів, створення ветеранських осередків, співпраця з міськими центрами зайнятості та соціального захисту значно підвищують ефективність освітнього компоненту реабілітації. Університет, таким чином, виступає не лише як освітній заклад, а як мультифункціональна платформа підтримки та розвитку людини з бойовим досвідом.

Висновки та перспективи дослідження. Навчання ветеранів війни у ЗВО, включно з медичними ЗВО, виступає як спосіб соціальної адаптації ветерана й потребує особливого підходу до його організації. Таке навчання має бути практично орієнтованим, враховувати індивідуальні особливості ветеранів, ступінь фізичної та психологічної травмованості, особливості взаємодії з колективом. Навчання має ґрунтуватися на принципах підтримки, практичної орієнтації, партнерства й індивідуального підходу. Особливої уваги потребує культура взаємодії зі студентом-ветераном в академічному середовищі й організації навчального простору навколо. У зв'язку із запровадженням численних програм реабілітації вете-

ранів війни через навчання, включно із запланованою програмою НМУ імені О. О. Богомольця, потребують кількісного дослідження показники успішності ветеранів під час їх навчання у ЗВО, а також відповідна адаптація навчальної програми.

Системна робота зі студентами-ветеранами потребує не лише епізодичної підтримки, а стратегічного переосмислення педагогічної взаємодії. Освітній процес для такої категорії здобувачів має базуватися на принципах безпеки, гнучкості, партнерства й рефлексивності. Саме через створення умов для набуття нової професійної ідентичності, залучення до академічної та громадської активності ветеран отримує можливість психологічної стабілізації і повернення до конструктивного соціального життя.

Важливо, щоб кожен викладач не лише знав про потенційні труднощі адаптації ветеранів, але й володів інструментами етичної взаємодії, методиками зниження тригерних навантажень, а також навичками комунікативної підтримки. Роль викладача в такому випадку виходить за межі трансляції знань – це місія формування середовища з високим рівнем прийняття та розуміння.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень є міждисциплінарна розробка освітніх стратегій, орієнтованих на ветеранів: інтеграція елементів терапевтичного навчання, тьюторства, інклюзивних технологій та інституційної співпраці з органами медико-психологічного супроводу. Такі підходи можуть суттєво підвищити не лише академічну успішність, а і якість життя студентів-ветеранів.

Список літератури:

1. Ветеранська політика. Офіційний сайт ВНУ ім. Лесі Українки. 2024. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/general-information/veteranska-polityka-0>, вільний (дата звернення: 17.03.2025).
2. Про внесення змін до наказу Міністерства охорони здоров'я України від 23 січня 2024 року № 112 : наказ МОЗ України від 20.12.2024 №2125. Офіційний сайт МОЗ України. 2024. URL: <https://moz.gov.ua/uk/decrees/nakaz-moz-ukrayini-vid-20-12-2024-2125-pro-vnesennya-zmin-do-nakazu-ministerstva-ohoroni-zdorov-ya-ukrayini-vid-23-sichnya-2024-roku-112>, вільний (дата звернення: 17.03.2025).
3. НМУ та НУФВС підписали меморандум про співпрацю щодо реабілітації військових. Офіційний сайт НМУ ім. О. О. Богомольця. 2024. URL: <https://nmuofficial.com/news/nmu-ta-nufvs-pidpysaly-memorandum-pro-spivpratsyu-shhodo-reabilitatsiyi-vijskovykh/>, вільний (дата звернення: 17.03.2025).
4. Johnsen G.E., Kanagaratnam P., Asbjørnsen A.E. Memory impairments in posttraumatic stress disorder are related to depression. *Journal of Anxiety Disorders*. 2008. Vol. 22. No. 3. P. 464–474. DOI: 10.1016/j.janxdis.2007.04.007.
5. Roost A., Roost N. Supporting veterans in the classroom. *Academe*. 2014. Vol. 100. No. 3. P. 31–34.
6. Блавт О. Інноваційні педагогічні підходи у розвитку інклюзивного середовища для студентів-ветеранів війни засобами адаптивної фізичної культури. *Інноватика у вихованні*. 2021. № 14. С. 24–34.
7. Parham J.N., Gordon S.P. Military veterans bring many positives – and some needs – into teaching. *Phi Delta Kappan*. 2016. Vol. 97. No. 7. P. 43–47.
8. Reeves A.T. Restorative pedagogies for traumatized learners: Insights from veterans in higher education. *Journal of Transformative Education*. 2021. Vol. 19 (3). P. 189–207.
9. Adams R.S., Larson M.J., Corrigan J.D. Combat-acquired traumatic brain injury, posttraumatic stress disorder, and their relative associations with postdeployment binge drinking. *Journal of Head Trauma Rehabilitation*. 2020. Vol. 35 (3). P. 241–E252.
10. Захаріна Т. І. Теоретико-методичні засади соціальної реінтеграції ветеранів російсько-української війни у закладах вищої освіти : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05. Інститут проблем виховання НАПН України. Київ, 2024.

11. Лапа О. В. Психологічний супровід професійного навчання ветеранів російської війни проти України. 2023.
12. Cathcart D., Holloway M., Truscott D. Veteran support services in North American universities: A comparative study. *Journal of Military, Veteran and Family Health*. 2022. Vol. 8 (2). P. 104–116.
13. Vdovychenko O.V., Sokolova I.M., Pedchenko O.V., Sergeevna S.S., Frolova O.V. Психологічна реабілітація і супровід ветеранів війни: досвід Ізраїлю. *Zeszyty naukowe wyższej szkoły technicznej w Katowicach*. 2023. № 16. С. 107–118.
14. Становських З. Л. Робоча програма навчальної дисципліни «Практикум з розвитку навичок спілкування з людьми, які мають наслідки травми війни». Освітній рівень другий (магістерський) рівень. Галузь знань 22 «Охорона здоров'я». Спеціальність 225 «Медична психологія». Освітня програма «Медична психологія». 2024. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/728041/>.
15. Пьюселік Ф., Древіцька О. О. Методологія психологічної роботи з ветеранами і бійцями АТО. *Збірник наукових праць співробітників НМАПО ім. П. Л. Шупика*. 2015. № 24 (1). С. 655–660.
16. Ружицька С. Стратегія соціальної адаптації ветеранів війни на прикладі створення публічного спортивного простору. 2023.
17. Жирнов О., Козак І., Покропивний О. Визначення впливу ергономічних факторів на процес фізкультурно-спортивної реабілітації. *Physical Culture, Sports and Health of the Nation*. 2024. № 18 (37). С. 221–228.
18. Гриценко Л. І. Метод «рівний-рівному» у взаємодії учасників груп підтримки та груп взаємодопомоги. *Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи : навчальний посібник*. 2018. Т. 2. С. 117–177.
19. Лебедик Л. В., Стрельников В. Ю. Соціальна адаптація учасників війни у системі неперервної освіти. *Психологія і соціальна робота у XXI столітті : зб. наук. матеріалів I Міжнар. наук.-практ. форуму (1–3 листоп. 2023 р., м. Полтава)*. Полтава, 2023. С. 298–302.
20. Sportsman M.A., Thomas L. Coming Home to School: Challenges and Strategies for Effective Teaching with Military Veterans. *InSight: A Journal of Scholarly Teaching*. 2015. Vol. 10. P. 43–55.
21. Hodges E. Teaching veterans studies: Bridging the gap between US civilians and veterans through the college classroom. *Journal of Veterans Studies*. 2018. Vol. 3. No. 1.
22. Lopez O.S., Springer S.B., Nelson J.B. Veterans in the college classroom: Guidelines for instructional practices. *Adult Learning*. 2016. Vol. 27. No. 4. P. 143–151.
23. Лимар Л. В., Талтанова О. Є. Особливості комунікації з ветеранами війни та особами з інвалідністю. *Комунікативні навички лікаря, за ред. О. С. Чабана Київ : Видавничий дім Медкнига*, 2024. С. 351–360.
24. Чабан О. С., Хаустова О. О. Медико-психологічні наслідки дистресу війни в Україні: що ми очікуємо та що потрібно враховувати при наданні медичної допомоги. *Укр. мед. часопис*, 2022. № 4. С. 150. doi.org/10.32471/umj.1680-3051.150.232297.

References:

1. VNU im. Lesi Ukrainky. (2024). Veteranska polityka [Veteran Policy]. L. Ukrainka VNU official website. Retrieved from: <https://vnu.edu.ua/uk/general-information/veteranska-polityka-0> (accessed March 17, 2025) [in Ukrainian].
2. Pro vnesennia zmin do nakazu Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 23 sichnia 2024 roku № 112: nakaz MOZ Ukrainy vid 20.12.2024 № 2125 (2024). [Order of the Ministry of Health of Ukraine dated 20.12.2024 No. 2125 "On Amendments to the Order of the Ministry of Health of Ukraine dated January 23, 2024 No. 112"]. Ministry of Health of Ukraine official website. Retrieved from: <https://moz.gov.ua/uk/decrees/nakaz-moz-ukrayini-vid-20-12-2024-2125-pro-vnesennya-zmin-do-nakazu-ministerstva-okhoroni-zdorov-ya-ukrayini-vid-23-sichnya-2024-roku-112> (accessed March 17, 2025) [in Ukrainian].
3. NMU ta NUFVS pidpysaly memorandum pro spivpratsiu shchodo rehabilitatsii viiskovykh (2024). Bogomolets NMU official website [NMU and NUPhFVS signed a memorandum of cooperation on the rehabilitation of military personnel]. Retrieved from: <https://nmuofficial.com/news/nmu-ta-nufvs-pidpysaly-memorandum-pro-spivpratsyu-shchodo-reabilitatsiyi-vijskovykh/> (accessed March 17, 2025) [in Ukrainian].
4. Johnsen, G.E., Kanagaratnam, P., & Asbjørnsen, A.E. (2008). Memory impairments in posttraumatic stress disorder are related to depression. *Journal of Anxiety Disorders*, 22 (3), 464–474. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2007.04.007> [in English].
5. Roost, A., & Roost, N. (2014). Supporting veterans in the classroom. *Academe*, 100 (3), 31–34 [in English].
6. Blavt, O. (2021). Innovatsiini pedahohichni pidkhody u rozvytku inkluzyvnoho seredovyshcha dlia studentiv-veteraniv viiny zasobamy adaptivnoi fizychnoi kultury [Innovative pedagogical approaches to the development of an inclusive environment for war veteran students through adaptive physical education]. *Innovatyka u vykhovanni*, (14), 24–34 [in Ukrainian].
7. Parham, J.N., & Gordon, S.P. (2016). Military veterans bring many positives – and some needs – into teaching. *Phi Delta Kappan*, 97 (7), 43–47 [in English].
8. Reeves, A.T. (2021). Restorative pedagogies for traumatized learners: Insights from veterans in higher education. *Journal of Transformative Education*, 19 (3), 189–207 [in English].
9. Adams, R.S., Larson, M.J., & Corrigan, J.D. (2020). Combat-acquired traumatic brain injury, posttraumatic stress disorder, and their relative associations with postdeployment binge drinking. *Journal of Head Trauma Rehabilitation*, 35 (3), 241–252 [in English].
10. Zakharina, T.I. (2024). Teoretyko-metodychni zasady sotsialnoi reintegratsii veteraniv rosiisko-ukrainskoi viiny u zakladakh vyshchoi osvity [Theoretical and methodological foundations of social reintegration of veterans of the Russian-Ukrainian war in higher education].

- nian war in higher education institutions]. *Doctor's thesis*. Instytut problem vykhovannia NAPN Ukrainy [in Ukrainian].
11. Lapa, O.V. (2023). Psykholohichniy suprovod profesiinoho navchannia veteraniv rosiiskoi viiny proty Ukrainy [Psychological support of professional training of veterans of the Russian war against Ukraine] [in Ukrainian].
 12. Cathcart, D., Holloway, M., & Truscott, D. (2022). Veteran support services in North American universities: A comparative study. *Journal of Military, Veteran and Family Health*, 8 (2), 104–116. [in English].
 13. Vdovychenko, O.V., Sokolova, I.M., Pedchenko, O.V., Sergeevna, S.S., & Frolova, O.V. (2023). Psykholohichna rehabilitatsiia i suprovod veteraniv viiny: dosvid Izrailiu [Psychological rehabilitation and support of war veterans: The experience of Israel]. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach*, (16), 107–118 [in Ukrainian].
 14. Stanovskyykh, Z.L. (2024). Robocha prohrama navchalnoi dystsypliny “Praktykum z rozvytku navychok spilkuvannia z liudmy, yaki maiut naslidky travmy viiny” [The curriculum of the educational discipline “Workshop on developing communication skills with people who have consequences of war trauma”]. Retrieved from: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/728041/> [Accessed March 17, 2025] [in Ukrainian].
 15. Piuselik, F., & Drevitska, O.O. (2015). Metodolohiia psykholohichnoi roboty z veteranamy i biitsyamy ATO [Methodology of psychological work with veterans and ATO fighters]. *Zbirnyk naukovykh prats spivrobotnykiv NMAPO im. P.L. Shupyka*. 24(1), 655–660 [in Ukrainian].
 16. Ruzhytska, S. (2023). Stratehiia sotsialnoi adaptatsii veteraniv viiny na prykladi stvorennia publichnoho sportyvnoho prostoru [The strategy of social adaptation of war veterans on the example of creating a public sports space] [in Ukrainian].
 17. Zhyrnov, O., Kozak, I., & Pokropyvnyi, O. (2024). Vyznachennia vplyvu erhohrafichnykh faktoriv na protses fizkulturno-sportyvnoi rehabilitatsii [Determining the impact of ergonomic factors on the process of physical-sport rehabilitation]. *Physical Culture, Sports and Health of the Nation*, 18 (37), 221–228 [in Ukrainian].
 18. Hrytsenok, L.I. (2018). Metod “rivnyi-rivnomu” u vzaiemodii uchasnykiv hrup pidtrymky ta hrup vzaiemodopomohy [The “peer-to-peer” method in the interaction of support groups and self-help groups]. *Osnovy rehabilitatsiinoi psykholohii: podolannia naslidkiv kryzy*, 2, 117–177 [in Ukrainian].
 19. Lebedyk, L.V., & Strelnikov, V.Yu. (2023). Sotsialna adaptatsiia uchasnykiv viiny u systemi neperervnoi osvity. Psykholohiia i sotsialna robota u XXI stolitti: zb. nauk. materialiv I Mizhnar. nauk.-prakt. forumu (1–3 lystopada 2023 r., m. Poltava) [Social adaptation of war participants in the system of continuous education: proceedings of the 1st International forum, November 1–3 2023, Poltava]. P. 298–302 [in Ukrainian].
 20. Sportsman, M.A., & Thomas, L. (2015). Coming Home to School: Challenges and Strategies for Effective Teaching with Military Veterans. In *Sight: A Journal of Scholarly Teaching*, 10, 43–55 [in English].
 21. Hodges, E. (2018). Teaching veteran studies: Bridging the gap between US civilians and veterans through the college classroom. *Journal of Veterans Studies*, 3 (1) [in English].
 22. Lopez, O.S., Springer, S.B., & Nelson, J.B. (2016). Veterans in the college classroom: Guidelines for instructional practices. *Adult Learning*, 27 (4), 143–151 [in English].
 23. Lyman, L.V., & Taltanova, O.Ye. (2024). Osoblyvosti komunikatsii z veteranamy viiny ta osobamy z invalidnistiu [Features of communication with war veterans and persons with disabilities]. *Komunikatyvni navychky likaria*, edited by O.S. Chaban [Communicative Skills of a Physician], Kyiv, Publishing House Medknyha, 351–360 [in Ukrainian].
 24. Chaban, O.S., & Khaustova, O.O. (2022). Medyko-psykholohichni naslidky dystresu viiny v Ukraini: shcho my ochikujemo ta shcho potribno vrakhuvaty pry nadanni medychnoi dopomohy [Medical and psychological consequences of war distress in Ukraine: What we expect and what needs to be considered when providing medical care] *Ukr. Med. Chasopys*. 4, 150. <https://doi.org/10.32471/umj.1680-3051.150.232297> [in Ukrainian].